CARTOGRAFII LITERARE. CORNEL UNGUREANU SAU DESPRE ISTORIA LITERARĂ CA GEOGRAFIE CULTURALĂ

Literary Mapping. Cornel Ungureanu or on Literary History as Cultural Geography

Dumitru-Mircea BUDA[1]

Abstract

The article tries to identify, in Cornel Ungureanu's books, the developing stages and ramifications of a dominant concept, as the critic's works reproduce, not only on a symbolic level, the ex-centric geographies that the author theoretizes and explores in detail for almost three decades. His demonstrations are circular, drawing orbits around puzzling hypotheses and capitalizing on the flow of memory, of confession or documentary passion; backgrounds and entire worlds are being reactivated in their original contexts, as well as their ideologies but, at the same time, there is a conceptual center that irradiates all through the author's works, as a set of dominant theses regarding a sort of philosophy of culture understood as a network of reciprocal influence between multiple provincial identities. Ungureanu's books continuously recreate this center, as in a nostalgic, initiating movement, reincarnating the original ideas in a utopian search of the most revealing versions.

Keywords: Literary geography; cultural provinces; multiculturalism; identity.

Încă de la debutul (târziu) din 1975, Cornel Ungureanu a fost perceput ca un inconformist rafinat, profesând o critică neconvenţională, atrasă mai curând de voluptatea livrescă a foiletonului şi de o elaborată expresivitate, debordând de ironie şi dispoziţie confesivă, decât de oficiul aşa-zicând canonic, militant estetic al criticii timpului. Deşi raportul pe care îl scrie la apariţia volumului cu titlu ironic-proustian, *La umbra cărţilor în floare,* e predominant descriptiv şi se menţine în literalitatea cărţii, Nicolae Manolescu nu trece cu vederea apetenţa pentru „epicizarea comentariului" şi suspectele „libertăţi îngăduite" ale unui discurs ce „transformă pagina de critică literară într-o scenetă cu personaje şi dialoguri". Ca şi verva parodică, venită dintr-un fel de empatie jubilantă şi cucerind teritorii vaste ale analizelor, sau sintaxa contrapunctică a textelor în care efervescenţa ideii operează cu insistenţă în domeniul ineditului. Interesant e că, deşi construită în formula tipică a culegerilor de recenzii, cartea conţine indiciile unei vocaţii sintetice şi sistematice, atrasă de perspective panoramice vaste asupra ansamblului literaturii. Atenţia e focalizată, de fapt, pe dinamica unor structuri de adâncime şi pe descrierea unor analogii revelatoare, iar miza va fi, de acum înainte, după cum observă Cornel Moraru, „construcţia, sinteza critică de mari proporţii".

Deja în *Proză şi reflexivitate,* cartea publicată doi ani mai târziu, Cornel Ungureanu se vede „la jumătatea drumului între lectura imediată şi exegeza plurală", deşi explorarea unui concept-cheie, capabil să ofere accesul la pluralitate şi avantajele unei viziuni globale se află abia la început. În orice caz, analizele se impregnează, de acum, aproape până la

[1] Assistant Professor, PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș.

BDD-A25187 © 2016 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:04 UTC)

suprasaturație, de informații contextuale, operele începând să fie citite cu fervoarea unei arheologii a biografiilor lor iar interpretarea profitând masiv de investigația documentară. De fapt, devine tot mai explicită o fascinație a soluțiilor alternative, a inaugurării de căi subterane prin care poate fi cartografiat un relief de adâncime al literaturii, a cărui tectonică inaparentă să poată justifica logic intuiții cu consecințe vaste. Firește, graficul unor astfel de energii subterane ar servi unei construcții de amploare, care să integreze și sistematizeze inedit fenomenologia culturii.

Incitant, în opera lui Cornel Ungureanu, e faptul că toate etapele de elaborare treptată a conceptului dominant al criticii lui culturale se reactualizează metodic în structura mereu instabilă, mereu metamorfică, la care conceptul ajunge la un moment dat. Deși formularea efectivă a conceptului de geografie literară se produce abia în volumul al doilea din *Imediata noastră apropiere* (separat de un întreg deceniu de primul), atât tatonările metodologice cât și analizele din volumele anterioare rămân funcționale și sunt reactivate ulterior în proiectul aflat în continuă expansiune al unui concept esențialmente nedefinitiv și dinamic. *Imediata noastră apropiere* uzează, pentru prima dată, de metoda monografică, aplicată specificului bănățean, incluzând, într-o formulă interpretativă programatic anti-canonică (un colaj regizat cu minuțiozitate de interpretări, memorialistică, reportaje sau transcrieri de tot felul) o mult mai tranșantă angajare teoretică. Majoritatea argumentelor de care construcția conceptuală a geografiilor literare va profita în cărțile următoare transpar deja din scenariul eseistic: relația dintre spiritul locului și zeitgeist, respectiv vârstele modernității, mitul provinciei și nostalgia imperiilor destructurate, complementaritatea subtilă a Centrului cu marginile dar, mai ales, incitantele ipoteze comparatiste din care rezultă serii analoage de opere și scriitori aparținând unor vecinătăți geografice și spirituale. Toate alcătuiesc un vizionarism radical într-o carte ale cărei ambiții necesită încă un deceniu și mai bine pentru a putea fi cu adevărat concretizate.

La fel de simptomatică e și aparenta discontinuitate a proiectului de elaborare a unui concept integrator de istorie și critică literară, care e fragmentat de două monografii la fel de atipice și contrastive reciproc (cea dedicată lui Mircea Eliade și aceea despre Petru E. Oance), de experimentele diaristice din *A muri în Tibet* și *Despre regi, saltimbanci și maimuțe* sau de cele două volume dedicate literaturii din exil. Discontinuitate, repet, aparentă, pentru că toate genurile și registrele operei lui Cornel Ungureanu sunt nu doar convergente ci consubstanțiale, ele rulând același fond irepresibil de obsesii și intuiții și sondând în folosul aceluiași master-plan vizionar. Unul din factorii de coeziune e, cum s-a observat, chiar autoreferențialitatea explicită a scrisului și dimensiunea sa autoscopică, autospeculativă. Altul, caracterul eterogen comun majorității cărților, care estompează, practic, granițele convenționale, ale genului literar și chiar autonomia finalităților, direcțiile aparent diferite de investigare, proiectele arheologice ori arhitectonice independente reunindu-se, de fapt, în simultaneitatea și pluralitatea organică a unui unic proiect-șantier aflat în continuă forfotă și expansiune. Nu de puține ori, canalele deschise de unele proiecte aparent autonome (analizele monografice ale unor scriitori, de pildă) se dovedesc căi esențiale de comunicare între magistralele acestui șantier administrat cu răbdare și

BDD-A25187 © 2016 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:04 UTC)

rigurozitate tipic ardelenească, dar în schema căruia orice finalizare de obiectiv deschide instantaneu alte trei-patru noi angajamente incitante şi orice stadiu de elaborare al unei lucrări pare un veşnic prototip al ceea ce ar putea să se realizeze perpetuând metoda propusă.

Urmărind edificarea conceptului-cheie, acela de geografie literară, vom observa că el îşi impune monopolul aproape absolut în opera lui Cornel Ungureanu abia după 2000, deşi e prefigurat şi, în bună măsură, alimentat de proiectele din cărţile anterioare. Geografia literară are proprietatea de a reconfigura aproape întregul spaţiu de reflecţie anterior al operei autorului, devenind un fel de concept total, matricial, în care e atins potenţialul maxim de reactualizare al investigaţiilor anterioare şi din care pornesc, inevitabil, toate iniţiativele ce îl succed. Practic, toate proiectele lui Cornel Ungureanu rulează, tot mai explicit, o dată cu *Mitteleuropa periferiilor,* în subsidiarul conceptului dominant, iar rezultatele lor, unele cu proiecţie pe termen lung, încă latente în discursul cultural contemporan, nu fac decât să-i edifice hegemonia.

Prima idee care e încorporată vastului proiect de redefinire a viziunii asupra istoriei culturale e ideea unui centru cultural comun tuturor literaturilor din Est, anume Viena imperială, faţă de a cărei fantasmă se configurează nostalgiile comune şi utopiile post-imperiale ale culturilor naţionale. *Mitteleuropa periferiilor* defineşte acest spaţiu al raţiunii contradictorii, al tuturor posibilităţilor, unde „*La sfârşitul anului 1913, puteau fi zăriţi în celebra Cafe Central din Viena, aşezaţi la mese diferite, înconjuraţi de prieteni sau de adepţi, de tovarăşi, de tineri rebeli sau de artişti famelici, Freud, Lenin, Hitler, Stalin, Troţki, Stefan Zweig (…) La doi paşi era Hofburgul, reşedinţa bătrânului împărat, a prea bătrânului împărat care se pregătea să sărbătorească şapte decenii de domnie*". O geografie istorică şi spirituală comună se naşte, astfel, pentru *mitteleuropa*, din tentaţia irezistibilă a utopiilor nostalgice şi din dezamăgirea alienantă a destrămării acestora. Între alţii, Tudorel Urian sesizează o notă sentimentală care pătrunde, din contemplarea fantasmei imperiului revolut, în însăşi tonalitatea scrisului lui Cornel Ungureanu, al cărui demers conceptual se converteşte într-unul autoscopic şi autoidentitar: „*Cornel Ungureanu este un critic sentimental şi tonul său dobândeşte adesea accente de melancolie tipice literaturii post-imperiale. Delicateţea cu care descrie erorile politice ale lui Slavici din ultimii ani de viaţă este pe deplin edificatoare în acest sens*".

Dar nu doar melancolia e preluată, empatic, în proiectul major de redefinire a istoriilor şi identităţilor culturale al lui Cornel Ungureanu, ci şi tentaţia utopică. Pe care, mefient, la capătul unui conspect minuţios şi, fără îndoială, pasionat, al tezelor din *Mitteleuropa periferiilor*, Mircea Iorgulescu o diagnostichează în chiar ipoteza principală a cărţii, aceea a Europei Centrale ca spaţiu lipsit de periferii.

Poate că nu întâmplător conceptul de geografie literară încorporează alte două concepte ce sunt, de fapt, resemantizate şi adaptate demonstraţiei. Europa Centrală şi Mitteleuropa sunt revizuiri, actualizări ingenioase ale unor sintagme originare tot în vremea amurgului Imperiului Habsburgic, pe care Cornel Ungureanu le face operabile la capătul unei complicate pledoarii interdisciplinare (care uzează când de instrumentele filosofiei culturii, când de politică şi geopolitică). Inutil de adăugat, ele nici nu vor putea

BDD-A25187 © 2016 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:04 UTC)

funcţiona decât într-un demers ce va păstra aceasta interdisciplinaritate esenţială, proprie, finalmente, întregului proiect al geografiei literare.

Care ajunge să fie protagonista declarată a criticii culturale în care se lansează decisiv Cornel Ungureanu în ultimul deceniu abia o dată cu volumele succesive din 2002 şi 2003 – *Geografie literară* şi *Geografia literaturii române, azi. Vol. I. Muntenia.* Dacă reproşurile şi detractările din anii 90 proveneau din suspiciunea fobică a segregaţionismului oricărei discuţii despre provincii culturale integrabile unor spaţii ce transcend graniţele statale, principalele rezerve pe care le-a provocat zece ani mai târziu conceptul de geografie a literaturii au vizat raporturile acestuia cu esteticul şi ierarhia culturală. De altfel, Cornel Ungureanu şi-a asumat de la bun început o precauţie, arătând că geografia literară nu suspendă canonul estetic şi nici nu se defineşte prin conflict cu istoria literară de tip clasic. Neabandonând axiologia literaturii, noul concept ar reprezenta o alternativă a acesteia, dar una complementară, contribuind suplimentar la argumentarea valorii estetice.

Dincolo de precauţii însă, geografia literară rămâne o formă de revoltă, pentru că ea propune o spargere a canonului estetic şi istoric omogen în cercuri ale specificului, refacerea configuraţiei temporale a acestuia (privilegiind sincronia faţă de diacronie) şi dublarea ei cu una spaţială care cuprinde deopotrivă „temele, obsesiile, proiectele". Noul concept de istorie literară e des-centrat şi des-centralizator, abolind fantasma şi complexul Marelui Centru sau al Marilor Centre culturale, a căror invocare a devenit ineficientă pentru înţelegerea literaturii. Marea Naraţiune a Istoriei literare centralizate şi canonice e fragmentată, postmodern, în micile naraţiuni ale micro-istoriilor locale, geografia literară urmând să cartografieze reţelele de puncte creative autonome astfel rezultate.

Două caracteristici majore vor intra în dinamica acestui concept deopotrivă inovativ şi controversat: un comparatism funciar al oricărei incluziuni, istoria culturală ca geografie presupunând inserţia unui autor împreună cu o întreagă familie spirituală, de naţionalităţi diferite, din care acesta face parte şi, totodată, împreună cu un context geopolitic comun şi, apoi, recuperarea identităţii, a specificului regional în replică faţă de asediul globalizării. Un fel de menire muzeală, de prezervare defensivă a specificului culturilor mici, regionale, intră în atribuţiile imediate ale conceputului. Căci, într-adevăr, geografiile literare sunt, pentru Cornel Ungureanu, spaţiile revendicate strategic în care scriitori, proiecte, reviste şi cărţi minimalizate sau ignorate de-a binelea de istoria literară clasică, au şansa de a fi redescoperite şi de a-şi aduce contribuţia la definirea identităţii locului. Micile mitologii locale ale culturii (atât de ingenios ilustrate prin figurile inedite de intelectuali bănăţeni recuperate cu pietate de Cornel Ungureanu însuşi) intră, astfel, în parteneriat cu mitologiile consacrate, pentru că viaţa culturală a urbei provinciale e la fel de relevantă pentru identitatea geografică regională pe cât este de relevantă aceea a marilor capitale culturale pentru identitatea naţională. Rezultă serii abil desenate de „cercuri" ale specificului, în care criticul plasează tipologii de autori ordonate de coincidenţele de imaginar, dar şi de detalii biografice, opţiuni existenţiale, ideologii (inclusiv literare). Mai rezultă şi serii oculte, grupuri parţial sau total ţinute în *underground-ul* culturii oficiale, din a căror revelare Cornel Ungureanu realizează o adevărată poetică a deconspirării enigmelor

BDD-A25187 © 2016 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:04 UTC)

istoriei culturale. Paradoxal, demersul salvator al micilor tradiţii regionale ar putea să devină, el însuşi, salvatorul pe termen lung al tradiţiei majore pe care aceeaşi globalizare o ameninţă. Dar cea mai importantă proprietate a nucleelor culturale provinciale pe care proiectul geografiilor literare le relevă e aceea de relee de legătură între culturi, deschiderea de perspectivă astfel obţinută fiind evidentă.

Pe o asemenea poetică a misterelor şi a codurilor culturale secrete, capabile să deschidă portaluri de acces spre zone neexplorate ale istoriei culturale, e construită una din ultimele cărţi- experiment ale proiectului geografiei literare. *Istoria secretă a literaturii române* e o aplicaţie directă, o punere în practică a conceptului-matrice al criticii lui Cornel Ungureanu, rămânând, totodată, fidelă logicii revizuirii, a actualizării unor ipoteze, metode şi rezultate anterioare. Actualizare care funcţionează fie autoreferenţial – cartea devenind, pe largi spaţii, un hipertext al unor texte anterioare, la care demonstraţia face trimiteri explicite sau strict aluzive, fie prin autocitare, fiind pur şi simplu integrate pasaje sau chiar capitole scrise anterior, cu minime adaptări. Acest tip de recontextualizare are implicaţii semnificative atât asupra textelor reactivate în *Istoria secretă*… cât şi asupra cărţii propriu-zise, care devine ea însăşi, aşa cum observam anterior că se petrece în întreaga succesiune a operei lui Cornel Ungureanu, ultima versiune actualizată a conceptului director. De altfel, analogarea geografiei literaturii cu o istorie secretă, alternativă, era prevăzută cu cinci ani mai devreme, în primul volum al *Geografiei literare*.

Într-un articol ce lansează câteva sugestii incitante de lectură a operei lui Cornel Ungureanu, Bianca Burţa-Cernat constată, de altfel, cum „*Istoria secretă a literaturii române* funcţionează ca „prefaţă", ca „propedeutică" pentru un proiect de mare anvergură al autorului, ilustrat de Geografia literară a României şi de *Mitteleuropa periferiilor"*. E interesant cum, deşi e vorba de ultima din serie, în momentul scrierii articolului (martie 2008), *Istoria secretă*… e percepută ca… introducere. Şi, mai mult, propedeutică a unor cărţi, în fond, anterioare, ale căror metode şi concluzii, în mare parte, le reactualizează. Confuzia rezultă, probabil, tocmai din proprietatea fiecărei reluări în volum a conceptului-matrice al geografiei literare de a sugera o succesiune inevitabilă, o reformulare proximă, iminentă. E chiar mecanismul evolutiv al conceptului de critică literară al lui Cornel Ungureanu, care presupune o lărgire continuă a unei perspective interpretative al cărei cadru fundamental, arhetipal, e reluat, actualizat şi perfecţionat, prin reformulări şi acumulări succesive.

Dincolo de „dezvăluirile" pe care le propune – majoritatea incitante (cum e ipoteza unei „arte a paricidului la români", exploatată psihocritic în cazul unor relaţii tensionate şi celebre între fii-scriitori şi taţi, aceea a literaturii cu substrat religios post-voiculesciene sau inedita comparaţie dintre geografiile spirituale ale lui Eminescu şi Slavici), *Istoria secretă*… reuşeşte să aducă în poziţie centrală, de protagonişti, scriitori marginali sau ale căror opere au fost incomplet înregistrate oficial (ca avangardistul Ionathan X. Uranus, Vasile Lovinescu sau Mircea Streinul). Ei sunt beneficiarii direcţi ai unui quest identitar, care încearcă să ţească o versiune plauzibilă şi coerentă de istorie literară plecând de la o recuperare a contextelor originare ale operelor. Recuperare ce devine, cu fiecare nouă

BDD-A25187 © 2016 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:04 UTC)

carte a lui Cornel Ungureanu, un demers tot mai eclatant prin parada de metode aproape didactic performate (de la noul biografism la sociologia criticii sau psihocritică) ca şi prin manipularea unei cantităţi copleşitoare de date culturale, de informaţii şi materiale istorico-literare detaliate cu vervă şi erudiţie deopotrivă.

Meritul major al *Istoriei secrete*… e acela de a verifica un nou mod de a concepe istoria literaturii, apt să răspundă provocărilor postmodernităţii. Aceeaşi Bianca-Burţa Cernat e cât se poate de tranşantă, declarând sfârşitul unui concept de istorie literară o dată cu *Istoria critică*… a lui N. Manolescu şi debutul unuia nou, care se va dovedi unicul funcţional de acum înainte, prin istoria „geografică" a literaturii propusă de Cornel Ungureanu. În mare parte, schimbarea de concept pe care o descrie autoarea e reală: unei istorii construite pe o modernitate canonică, a judecăţilor de valoare imuabile, cu verdicte oficiate de un Critic cu majusculă, a cărui popularitate şi charismă au produs ele însele o dependenţă (vizibilă în efectul de sevraj al literaturii române după retragerea lui din postura de cronicar literar), Cornel Ungureanu îi propune drept alternativă, dacă nu cumva îi opune de-a dreptul, o istorie a decupajelor revelatoare, operate la niveluri diferite ale literaturi, o abordare subiectivă şi asumat relativizantă, cooperantă şi condescendentă deopotrivă. Închiderii protectoare şi izolante a canonului estetic i se opune deschiderea absolută, postmodernă, către alternativă şi pluralitate, a geografiei literare, concept-cheie al noii istorii culturale.

Iar miza proiectului deschis al lui Cornel Ungureanu se poate urmări până şi în structura propriilor volume, ce ilustrează etapele de edificare succesivă şi ramificaţiile multiple ale unui concept dominant. Cărţile reproduc, nu doar simbolic, ci şi operativ, geografiile ex-centrice pe care autorul lor le teoretizează şi explorează cu minuţiozitate de mai bine de două decenii. Demonstraţiile parcurg lungi trasee circulare, desenează orbite în jurul unor ipoteze fecunde sau refac, beneficiind de fluxul anamnetic al confesiunii sau de pasiunea documentară, contexte şi lumi, reaclimatizează, în mediile lor originare, ideologii; în fine, există un centru conceptual iradiant al întregii opere a scriitorului, un set de teze dominante privind o filozofie a culturii şi identităţii înţeleasă ca reţea de influenţe reciproce ale multiplelor identităţi provinciale, iar cărţile refac neîntrerupt acest centru, ca într-o transă nostalgică, iniţiatică, reîncarnând ideile originare într-o căutare utopică a versiunilor celor mai elocvente. Rezultă, desigur, o serie interminabilă de explorări deschise simultan pe un şantier care privit în ansamblu alcătuieşte o matrice asimilabilă unui imens hipertext.

Repere bibliografice:

La umbra cărţilor în floare, Editura Facla, Timişoara, 1975
Proză şi reflexivitate, Editura Eminescu, Bucureşti, 1977
Contextul operei, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1979
Imediata noastră apropiere. Vol. I, Ed. Facla 1980; Vol. II. Editura de Vest, 1990
Mitteleuropa periferiilor, Editura Polirom, Bucureşti, 2002

BDD-A25187 © 2016 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:04 UTC)

Geografia literaturii române, azi. Vol. I Muntenia, Editura Paralela 45, 2003
Europa Centrală. Geografia unei iluzii, Editura Curtea Veche, 2004
Geografia literaturii române, azi. Vol. IV. Banatul, Editura Paralela 45, 2005
Istoria secretă a literaturii române, Editura Aula, Braşov, 2007

Referinţe critice (selectiv):

Iulian Boldea, *Teritoriile "secrete" ale literaturii române* în "Viaţa Românească", nr. 6-7/2008;
Iulian Boldea, *Cornel Ungureanu – 70* în "România literară", nr. 33/2013;
Bianca Burța-Cernat, *Secretul istoriei literare în era internetului* în Observator cultural, Nr. 154 / 28 februarie - 5 martie 2008
Paul Cernat, *Cornel Ungureanu, Eliade și oceanografia interbelicului,* în Observator cultural, Nr. 526 / 2010
Gabriel Dimisianu, *Are istoria literaturii secrete?* în România literară, Nr. 44 / 2008
Mircea Iorgulescu, *Utopia bănăţeană,* în *22,* Nr. 30 / 2002
Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. Vol 3 Critica, Teatrul,* Braşov, Editura Aula, 2002
Cornel Moraru, *Cornel Ungureanu* în Dicţionarul Esenţial al Scriitorilor Români, Ed. Albatros, 2000
Tudorel Urian, *Europa iluziilor pierdute,* în România literară, Nr. 33 / 2002
Daniel Vighi, *Tata Oancea și Josef Roth* în *Suplimentul de marţi, nr.18/1995*

BDD-A25187 © 2016 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:04 UTC)